

UOT-811.11-112

Səhifə:33-36

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.1.33>

Nərmin Əliyeva
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya elmləri doktoru
rajabova.narmin@gmail.com

DİSKURS TERMINİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN DİGƏR SAHƏLƏRLƏ ƏLAQƏSİ

XÜLASƏ

Məqalədə diskurs təhlilinin tarixinə ekskurs olunur, onun prinsipləri haqqında danışılır və onun digər elmlərlə əlaqəsinə nəzər salınır. Diskurs son on ildə tədqiqat mərkəzində olsa, onun ətrafında müzakirələr davam edilir, belə ki, onun tərifində belə yekdil fikir nəzərə çarpmır. Bununla belə, bu mövzu mübahisəli mövzu olmaqla, hər dəfə yeni aspektdə ona baxış keçirilir. Bu da məqalənin aktuallığını sübut edir. Məqalənin məqsədi isə diskurs təhlilinin müxtəlif sahələrlə əlaqəsinin araşdırılmasıdır.

Açar sözlər: *diskurs təhlili, humanitar elm, müzakirə, anlayış, elm*

Giriş. Müasir humanitar elmlərdə “diskurs” termini ən məşhur və geniş istifadə olunan terminlərdən biri hesab olunur. Müxtəlif bilik paradıqlarında o, müxtəlif mənalarda və kontekstlərdə istifadə olunur, çox vaxt müxtəlif anlayışları ifadə edir. “Diskurs” anlayışının istifadəsinin bütün hallarını əhatə edən ümumi qəbul edilmiş, daha aydın tərfi yoxdur. Diskurs anlayışı dil, cəmiyyət və ideologiya anlayışları qədər qeyri-müəyyəndir. Diskurs digər dil hadisələri (morfemlər, sözlər, cümlələr) kimi, müəyyən bir dil üçün səciyyəvi olan müəyyən qaydalara uyğun təşkil edilir [9]. Biz bilirik ki, çox vaxt ən qeyri-müəyyən və ən məşhur olan anlayışları müəyyən etmək çətinidir, diskurs da məhz bu terminlərdən biridir [2].

Humanitar və təbiət elmlərinin fəlsəfə, tarix və metodologiyasında bu terminin iki əsas mənası inkişaf etmişdir. Bu, ilk növbədə, müəyyən bir mövzuda metodik intizamlı nitq və ya bəyanat üçün təyinat kimi istifadə olunur. İkincisi, dilçilikdə və dil aktı nəzəriyyəsində “diskurs” söhbət və ya söhbət daxilində linqvistik hərəkətin təyinatıdır. Beləliklə, diskurs, bir tərəfdən, nəticə çıxaran, rasionallaşdırılmış, təsisatlaşdırılmış biliyə, digər tərəfdən isə, tamamlanmış yazılı mətnin əksinə, canlı yarımçıq nitqlə birləşən kortəbii biliyə aid edilir.

Diskurs sözünə xüsusi terminoloji məna verən fransız dilçisi Emil Benvenist olmuşdur. O, diskursu obyektiv qiraətə qarşı qoymuşdur [1, s.92]. Z.Harris 1952-ci ildə “diskurs” terminindən istifadə edərək onun mətnlə eyniləşdirdi [6]. S. Todorov da onunla eyni mövqedədir və “əlaqəli mətnin (diskurs) linqvistik nəzəriyyəsi mövcud olmadığından biz heç nəyə yönəlmə bilmərik” [5] dedikdə diskursu əlaqəli mətn adlandırmışdır. 1978-ci ildə Moskvada mətn dilçiliyinə həsr olunmuş “Xarici dilçilikdə yenilik” jurnalında diskurs mətnlə eyniləşdirildi [3]. Diskursun ontoloji statusu ilə bağlı mübahisələrdə o, mətnə, daha az hallarda isə dil və nitqə qarşı qoyulmaqda mərkəzi rol oynayır [4; 7; 8].

Diskurs təhlili dilçilərlə yanaşı, sosioloqlar, psixoloqlar, süni intellekt mütəxəssisləri, etnoqraflar, ədəbiyyatşünaslar, üslubiyyatçılar və filosofların da iştirak etdiyi fənlərarası bilik sahəsidir. Bütün bunlar çox perspektivlidir, çünki müəyyən həyat vəziyyətlərində nitqimizin necə “işlədiyini”, bu anlarda hansı psixi proseslərin baş verdiyini və bütün bunların psixoloji və sosial-mədəni amillərlə necə əlaqəli olduğunu anlamağa kömək edir [10]. Diskurs təhlilinin əsas prinsipləri isə aşağıdakılardır:

1. Reallığın sosial qurulması. Diskurs təhlili dil və ünsiyyətin təkcə reallığı əks etdirdiyi, həm də onun qurulmasında fəal iştirak etdiyi fərziyyəsinə əsaslanır. Diskurslar dünya haqqında qavrayışlarımızı və anlayışlarımızı formalaşdırır.

2. Kontekstuallıq. Diskurs təhlili həmişə onun istehsal olunduğu konteksti nəzərə alır. Bura diskursların yaradılmasına və şərhinə təsir edən sosial, mədəni, tarixi və siyasi kontekstlər daxildir.

3. İnteraktivlik. Diskurs bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif aktyorların iştirak etdiyi interaktiv proses kimi qəbul edilir. Dialoq iştirakçılarının mənaları qurma və şərh etmə üsullarına mühüm diqqət yetirilir.

4. İdeoloji yük. Diskurs çox vaxt gizli ideoloji mesajları və gücləri ehtiva edir. Diskurs təhlili bu gizli mənalara müəyyən etməyə, onların insanların qavrayış və davranışlarına necə təsir etdiyini anlamağa kömək edir.

5. Fənlərarası əlaqə. Diskurs təhlili dilçilik, sosiologiya, antropologiya, psixologiya və digər bilik sahələrinin metod və nəzəriyyələrini birləşdirən fənlərarası yanaşmadır.

Diskurs təhlilinə əsas yanaşmalar aşağıdakılardır:

1. Linqvistik diskurs təhlili qrammatika, lüğət, sintaksis və praqmatika kimi nitqin linqvistik aspektlərinə diqqət yetirir. Bu yanaşma linqvistik strukturların necə məna yaratdığını və ünsiyyəti necə formalaşdırdığını təhlil edir. Məsələn, siyasi nitqlərdə metaforaların auditoriyaya necə təsir etdiyini başa düşmək üçün istifadəni araşdırmaq kafidir.

2. Tənqidi diskurs təhlili diskurs vasitəsilə özünü göstərən güc, ideologiya və bərabərsizliyin öyrənilməsinə diqqət yetirir. TDT diskursların sosial strukturları və güc münasibətlərini necə dəstəklədiyini və ya onlara meydan oxuduğunu təhlil edir.

3. Sosial-koqnitiv yanaşma diskursun yaradılması və şərhində idrak prosesləri və sosial strukturların qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır. Diskursun başa düşülməsinə və istehsalına təsir edən psixi modellərə və sxemlərə diqqət yetirilir.

4. Etnoqrafik diskurs təhlili təbii şəraitdə nitqin təhlili üçün sahə tədqiqatı metodlarını ehtiva edir. Tədqiqatçılar müşahidələr aparır və real həyatdakı sosial kontekstlərdə ünsiyyət haqqında məlumat toplayırlar. Peşəkar mədəniyyət və təşkilati normaların işçilərin qarşılıqlı fəaliyyətinə necə təsir etdiyini müəyyən etmək üçün iş komandalarında ünsiyyətin öyrənilməsi fayda gətirə bilər.

5. Korpus diskurs təhlili diskursun təhlili üçün böyük həcmdə mətn məlumatlarından (korpora) və kompüter metodlarından istifadə edir. Bu yanaşma böyük həcmli məlumatlarda dil istifadəsində nümunələri və meylləri müəyyən etməyə imkan verir.

Bütün çətinlik dildəki dəyişiklikləri və zamanla müəyyən ifadələrin istifadəsini müəyyən etmək üçün internetdən milyardlarla mətni təhlil edilməsindədir.

Diskurs təhlili müxtəlif sahələrlə əlaqə yaradır və hər bir sahə özü üçün vacib aspektləri önə çəkərək, tədqiqatlarını o istiqamətdə aparır. Məsələn, 1. Təhsildə müəllim və tələbələrin qarşılıqlı əlaqəsini və bunun təlim prosesinə necə təsir etdiyini müəyyən etmək üçün sinif dialoqunun öyrənilməsi bu sahədə faydalı ola bilər.

2. Media və kommunikasiyalar medianın ictimai rəyi necə formalaşdırdığını və hansı ideoloji mesajların verildiyini anlamaq üçün xəbər proqramlarını təhlil etməklə bu sahədəki boşluqları doldurmaq olar.

3. Siyasətdə siyasətçilərin auditoriyanı inandırmaq və manipulyasiya etmək üçün dildən necə istifadə etdiyini başa düşmək üçün siyasi çıxışların və debatların öyrənilməsi ilə onların necə uğur əldə etdiyini müşahidə edə bilərik.

4. Səhiyyə ünsiyyəti yaxşılaşdırmaq, müzakirələrin sağlamlıq və müalicə haqqında təsəvvürlərə necə təsir etdiyini başa düşmək üçün həkimlər və xəstələr arasında ünsiyyəti təhlil edir, onlar arasında ünsiyyətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin etmiş olur.

Diskurs təhlili dil, cəmiyyət və mədəniyyət arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni anlamaq üçün güclü vasitədir. Onun əsas prinsipləri və yanaşmaları tədqiqatçılara gizli mənalara və ideoloji mesajlara müəyyən etməyə, mətnin struktur və funksional xüsusiyyətlərini təhlil etməyə, həmçinin diskursların istehsal və şərh olunduğu kontekstləri nəzərə almağa imkan verir.

Təhsildə effektivliyinin qiymətləndirilməsi müəllimlər və tələbələr arasında söhbətlərin təhlili tədris metodlarının keyfiyyətini və effektivliyini qiymətləndirməyə, təkmilləşdirilməli

sahələri müəyyən etməyə və tədris yanaşmalarını uyğunlaşdırmağa kömək edir. Məsələn, ingilis dili dərində aparılan tədqiqatda müəllim və tələbələr arasında dialoqun təhlili göstərdi ki, açıq sualların verilməsi və düşünməyə vaxt verilməsi materialın daha yaxşı başa düşülməsinə kömək edir. Tədris materiallarının hazırlanması danışıqların təhlili kurikulum və materialların tərtibatçılarına tələbələrin ehtiyac və maraqlarına cavab verən məzmun yaratmağa kömək edir. Məsələn, dil kurslarında dialoq təhlili tələbələrin ümumi səhvlərini və çətinliklərini müəyyən etməyə imkan verir, bu da daha effektiv tədris vəsaitlərinin yaradılmasına imkan verir.

Siyasət və cəmiyyət sahəsində dialoji diskurs təhlili vasitəsilə siyasi debatların öyrənilməsi siyasətçilərin istifadə etdiyi inandırıcı strategiyaları və onların seçicilərə təsirini anlamağa kömək edir. Məsələn, prezident debatlarının təhlili namizədlərin opponentləri gözdən salmaq və mövqelərini möhkəmləndirmək üçün ritorikadan necə istifadə etdiyini ortaya qoydu. İctimai müzakirələrdə dialoqların təhlili vətəndaşların rəy və gözləntilərini anlamağa kömək edir, bu da dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün vacibdir. Məsələn, şəhərsalınmada ictimai dinləmələrdə dialoqların təhlili əsas narahatlıqları və sakinlərin infrastrukturun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərini müəyyən etməyə kömək edir.

Biznes və idarəetmədə, korporativ ünsiyyətdə şirkətdaxili dialoqların təhlili işçilər arasında ünsiyyəti yaxşılaşdırmağa, qarşılıqlı fəaliyyətdə problemləri müəyyən etməyə və işin səmərəliliyini artırmağa kömək edir. Məsələn, böyük bir korporasiyada şöbələr arasında dialoqların təhlili koordinasiya problemləri müəyyən etməyə və ünsiyyəti yaxşılaşdırmaq üçün həll yollarını təklif etməyə imkan verdi.

Müştəri xidmətlərində müştərilərlə söhbətlərin təhlili onların ehtiyaclarını və gözləntilərini anlamağa kömək edir, bu da xidmətin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və müştəri məmnuniyyətini artırmağa imkan verir. Məsələn, internet xidmətləri göstərən şirkətdə müştərilərlə dialoqların təhlili ən çox rast gəlinən problemləri müəyyən etməyə və onların tez həlli üçün həll yolları təklif etməyə imkan verir.

Tibb və səhiyyədə tibbi məsləhətlər həkimlər və xəstələr arasında dialoqların təhlili ünsiyyəti yaxşılaşdırmağa, inamı və xəstə məmnuniyyətini artırmağa kömək edir. Məsələn, klinikada həkim qəbulu zamanı dialoqların təhlili göstərdi ki, empatik ifadələrdən istifadə və aktiv dinləmə xəstələrin həkimin tövsiyələrini daha yaxşı qəbul etməsinə kömək edir.

Psixoterapiyada, psixoterapevtik təcrübədə diskurs təhlili terapevtlərə xəstələrlə münasibətlərin dinamikasını anlamağa və ən effektiv müalicə üsullarını seçməyə kömək edir. Psixoterapiya seanslarının təhlili zamanı müəyyən edilmişdir ki, aktiv dinləmə və əks əlaqənin müəyyən üsullarından istifadə xəstələrin daha sürətli irəliləməsinə kömək edir.

Media və rabitədə sosial media söhbətlərinin təhlili marketoloqlara istifadəçi davranışını və üstünlüklərini anlamağa kömək edir, bu da effektiv tanıtım strategiyalarının hazırlanması üçün vacibdir. Sosial mediada şərhlərin və müzakirələrin təhlili şirkətə məhsullarının hansı aspektlərinin daha çox maraq doğurduğunu və hansı problemlərin həll edilməsinin lazım olduğunu anlamağa imkan verdi. Jurnalistikada söhbətin təhlili müsahibələrin və reportajların auditoriyaya təsirini qiymətləndirməyə, həmçinin media məsajlarında manipulyasiya üsullarını müəyyən etməyə kömək edir. Siyasətçilərlə müsahibələr zamanı dialoqların təhlili jurnalistlərin söhbəti düzgün istiqamətə yönəltmək və müəyyən reaksiya əldə etmək üçün suallardan necə istifadə etdiyini ortaya qoyur.

Fənlərarası tədqiqatda diskurs təhlili müxtəlif elmi fənlərdə ünsiyyət, idrak prosesləri və sosial qarşılıqlı əlaqəni öyrənmək üçün istifadə olunur. Koqnitiv elmdə danışıq təhlili ünsiyyət zamanı baş verən təfəkkür və anlama proseslərini öyrənməyə kömək edir. Texnologiya və süni intellektə söhbətin təhlili çatbotlar və səsli köməkçilər kimi süni intellekt texnologiyalarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün vacibdir. Səs köməkçisi ilə istifadəçi söhbətlərinin təhlili tərtibatçılara nitqin tanınması və kontekstinin başa düşülməsi alqoritmlərini təkmilləşdirməyə kömək edir.

Nəticə: Diskurs təhlili insan ünsiyyətinin tərkib hissəsidir, informasiya mübadiləsində, məna yaratmaqda, sosial əlaqələrin inkişafında, münaqişələrin həllində, yaradıcılığın stimullaşdırılmasında və mədəni normaların qurulmasında mühüm rol oynayır. Onun mənasını dərk etmək və dialoji ünsiyyət metodlarından səmərəli istifadə təhsil və biznesdən tutmuş siyasətə və

gündəlik həyata qədər həyatın müxtəlif sahələrində qarşılıqlı fəaliyyətin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Бенвенист Э. О субъективности в языке // Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. С. 292–300.
2. Кибрик А.А., Паршин П.Б. 2001. Дискурс. Энциклопедия Кругосвет / URL: http://krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DISKURS.htm
3. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. М., 1978. С. 5–39.
4. Макаров М. Основы теории дискурса. М.: Гнозис, 2003.
5. Тодоров Ц. Поэтика // Структурализм: «за» и «против». М., 1975. С. 41–42.
6. Harris Z. Discours analysis // Language. 1952. Vol. 28. № 1.
7. Verschueren J. (ed.) Linguistic action: some empirical-conceptual studies. Norwood: Ablex Pub. Corp, 1987.
8. Yule G. Pragmatics. Oxford: Blackwell, 1996
9. https://iling-ran.ru/kibrik/DA_cognitive_perspective@Diss_2003.pdf.
10. <https://newtonew.com/science/5-napravleniy-v-sovremennoy-lingvistike>.

Нармин Алиева

Дискурс-анализ и его связь с другими областями

Резюме

В статье совершается небольшой экскурс в историю дискурс-анализа, рассказывается о его принципах и рассматривается его взаимосвязь с другими науками. Дискурс находится в центре исследований последние 10 лет, но дебаты вокруг него продолжаются, поэтому единого мнения по его определению нет. Однако, поскольку эта тема является спорной, каждый раз она рассматривается в новом аспекте. Это доказывает актуальность статьи. Цель статьи – рассмотреть взаимосвязь дискурс-анализа с различными областями.

Ключевые слова: дискурс-анализ, гуманитарные науки, дискуссия, понимание, наука.

Narmin Aliyeva

Discourse analysis and its relationship with other fields

Summary

The article makes a small excursion into the history of discourse analysis, talks about its principles and looks at its relationship with other sciences. Discourse has been at the center of research for the last 10 years, but the debate around it continues, so there is no consensus on its definition. However, this topic being a controversial topic, it is viewed in a new aspect every time. This proves the relevance of the article. The purpose of the article is to examine the relationship between discourse analysis and various fields.

Keywords: discourse analysis, humanities, discussion, understanding, science.

Çapa tövsiyə edən: *AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu*

Rəyçilər: *professor M.Mahmudov
dosent K.Həbibova*